

УДК 811

Ганна БОНДАРЕНКО,
старший викладач кафедри історії,
археології, інформаційної та архівної справи,
Центральноукраїнський національний технічний університет

КОНЦЕПТ ЗВЕРТАННЯ У ВЕЛИЧАЛЬНИХ ПІСНЯХ ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У текстах колядок та щедрівок лише через один концепт звертання презентовано визначальні елементи етнічного світогляду, його естетичні й морально-етичні засади, які формувалися протягом тисячоліть, а значить набули статусу еталонних. Щоправда, це не забезпечило їм, як, наприклад, і в добу нинішню, активно виконувати свою життєтворчу місію. Разом з тим феномен фольклорної спадщини, зокрема календарно-обрядової лірики, визначається її неперебутністю як константою, її потужним сакральним потенціалом, який надійно захований у слові. Це означає наявність шансу здолати будь-яку дистанцію віддаленості від світу правдивих істин і повернутися, за визначенням Валерія Іллі, у річище великого стилю.

Звертання у віншувальних текстах – стилістично маркований елемент, який, вписуючись у пісенну структуру, забезпечує не лише особливу емоційність завдяки обраній формі його вираження, традиційно лагідно-пестливій, а й високу естетику тексту, яка прочитується на різних рівнях: від текстотвірного – до рівня розуміння світу, місця й відповідальної ролі людини в ньому.

Усталена лагідно-пестлива форма звертання до адресатів разом з подібними словоформами, що їх рясно зустрічаємо у величальних текстах, витворюють такого роду стилістичний колорит, що, здається, був би найбільш доречний для дитячого фольклорного твору, інтимної народно-пісенної лірики чи пісень родинно-побутових. Проте парадоксальне поєднання величального, отже святочного, урочисто-піднесеного змістового звучання колядок і щедрівок з лексичним матеріалом, який у традиційному для пісенного фольклору функціональному ключі викладу сприймається як засіб інтимізації, забезпечує у такий спосіб правдиве відтворення у народнопісенному тексті осердеченого ставлення не лише до всіх тих осіб, кому адресуються віншування, а й до всього світу.

Навіть не заважаючи на відсутність поряд з урочистим «Добрий вечір тобі, пане господарю!» чи заклично-радісним «Пане, пане господарю!» лексем з емоційно-образним забарвленням, почуття великої радості від того, що «світ новий народився», і любові, якої й тепер, у цьому новонародженому світі, як і колись, обов'язково має вистачити на всіх, щедро виповнюють увесь земний простір, благословенний небесами. Масштаби свята народження у віншуванні «Добрий вечір тобі, пане господарю!» одним лише

повтором «Радуйся!» розгортаються від конкретики, де пан-господар, до всього білого світу: «Ой, радуйся, земле!».

Звертання людини до птахів, звірів, рослин, що їх у мовознавстві й літературознавстві визначено як риторичні, у текстах величальних пісень зимового циклу досить часто розгортаються в діалоги. Традиційно у колядках та щедрівках ведуть розмову хлопець зі своїм конем. У відповідь на озвучені перспективи: «Ой коню, мій коню, запродам я тебе», кінь радить своєму товаришеві цього не робити: «Ой пане, мій пане, не продавай мене...» або ж таким чином: «Молодий козаченько, не продавай мене...» у пісні «Ой в саду, саду, по винограду», запевняючи того козаченька у вірній дружбі:

Повезу тебе за синє море.

Ой як я скочу – море перескочу,

Море перескочу – копита не вмочу,

Ані копитця, ні козака-молодця.

У щедрівках до людей звертаються птахи. У пісні «Прилетіла ластівонька» ця пташка «Господаря викликає: Вийди, вийди, господарю...». Так само в інших: «Ой устань, устань, пан господар», «Ой устань, устань, господареньку».

Подібно до цієї ластівки «соколенько» у щедрівці «Летів, летів соколенько» дівчину «Марійку розвеселяє й щедрувати підмовляє».

Особливе настроєве забарвлення діалогу місяця з ясною зорею у колядці «Ішов, перейшов місяць по небу». Виявляється, цієї дивовижної пори, коли «небо і земля ... торжествують», вони обоє перейняті справами людськими. Адже на запитання місяця: «Ой зоря, зоря! Де в Бога була? / Де в Бога була, де маєш стати?», звучить відповідь, у якій ні слова стосовно того, де ж саме вона у Бога була, а відразу – до другого питання: «де маєш стати?». З нього й починає своє зізнання ясна зоря, а ми тим самим маємо розуміти, настільки важлива її місія:

– Де маю стати? У пана Івана,

У пана Івана та на його дворі.

Та на його дворі, та у його хаті.

А у його хаті та дві радості:

Першая радість – сина женити,

А другая радість – дочку оддавати.

Магія святкового пісенного дійства представлена й розмовою трьох небесних товаришів: ясного сонечка, місяченька та дрібен дощика, які в колядці «Стоїть же, стоїть нова світлонька» сидять при столику і величаються один перед одним силою своїх турбот про життя: «Сонце же мовить...», «Місяць же мовить...», «Дрібен дощ мовить...».

У колядках та щедрівках, які адресовані дівчині, зустрічаються й особливим чином представлені звертання. Тексти віншувань дівчині «По горі, горі сніги, морози...», «Плила Олесь Дунаєм-ріков» мають майже ідентичні приспиви, викладені у формі звертання одночасно до двох адресатів – до моря-ріки й до дівчини-зорі.

Дунаю!

Дунаю-море, Настуню-зоре, Дунаю!

Це Дунай-море, з якого починається приспів-звертання і ним же й закінчується: «Дунаю!», стало стилістичним прийомом, який вивершив логічну цілісність і повноту даного образу-символу, замкнувши у смислове кільце інші два звертання, які подані з прикладками: «Дунаю-море» та «Настуню-зоре», й забезпечивши у такий спосіб композиційну довершеність тексту приспіву.

Міфологема води у тексті колядки «Плила Олеся Дунаєм-ріков» так само презентована образом Дунаю, от тільки це вже «Дунай-ріка», а звертання до двох адресатів композиційно розташовані в іншому порядку, проте кількість повторів-звернень до Дунаю однакова, їх така само три:

Дунаю, Дунаю,

Дунаю-ріко, Олесю, зоре ясная.

Смислова сутність трикратних повторів сакральної для українського фольклору лексеми «Дунай» презентує триєдину основу водної стихії як сили космотворчої, життєдайної й руйнівної водночас. Прикладки у звертаннях до Дунаю, презентовані лексемами «море» і «ріка», визначають у кожному варіанті побажань відповідні до змістового наповнення обшири води-«Дунаю». Спільне для обох текстів щасливе завершення представленого в них дійства уможливорюється завдяки наявному у цих піснях приспіву, який не просто має повторюватися під час виконання пісні, а й щоразу в ньому тричі буде звучати звернення до священної сили води, втіленої в образі Дунаю.

Крізь призму потужного символізму числа «три» знаковість трикратного звернення-закликання в даних текстах буде означати бажання в час народження Сонця забезпечити проявлення великої гармонії дівочої долі і ріки життя. Це бажання утвердити принцип мудрості, який відкриває людині можливість зберегти рівновагу у мінливому часопросторі буття.

Календарно-обрядова лірика, витoki якої сягають праслов'янської та спільнослов'янської доби, презентує модель світоустрою, основа якого, як тонко спостеріг О. Найден, «у принципі позбавлена дидактики, фактично не повчає й навіть не навчає». При цьому істотним, і ця істотність позачасова, залишається у цій моделі світоустрою щедро й високопоетично виписаний в усіх аспектах буття неоціненний досвід прапоколінь. «Це досвід, – акцентує дослідник, – здебільшого духовно-філософський, який стосується характеру вписаності людини у природне середовище, її місця серед явищ природи, її ставлення до минулого й сучасного, до предків-батьків і предків тотемних божеств, до культурних, онтологічно-ціннісних факторів запропонованого предками життєустрою». Про те, що характер цього досвіду не обмежується суто раціональним, практичним змістом, свідчать усі рівні поетики уснопоетичних текстів, зокрема й такий її мікроелемент, як звертання.